

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه مازندران
دانشکده علوم انسانی و اجتماعی

موضوع :

بررسی تغییرات ساختار اقتصاد ایران و تعیین بخش های کلیدی آن
با استفاده از جدول داده - ستانده

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته علوم اقتصادی

استاد راهنما :

دکتر نورالدین شریفی

استاد مشاور:

دکتر اسماعیل ابونوری

نگارش :

مهدی پیروی

بهار ۸۲

۱۳۸۲ / ۱۶ / ۱۰

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۴۷۱۵۵

با تشکر از

اساتید راهنما و مشاورم آقایان دکتر شریفی
و دکتر ابونوری و تمامی عزیزانی که در تهیه
و تدوین این پایان نامه مرا یاری نمودند.

تقدیم به

پدر و مادر عزیزم

چکیده :

توسعه اقتصادی معمولاً با تغییرات ساختار اقتصادی همراه است. تحقیق حاضر به بررسی تغییرات ساختار اقتصاد ایران و تعیین بخش های کلیدی آن با استفاده از تحلیل پیوندها می پردازد. بدین منظور از جدول های داده - ستانده سالهای ۱۳۴۸ ، ۱۳۵۲ ، ۱۳۶۵ ، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۵ که به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱ تبدیل شده اند ، استفاده می گردد.

جهت محاسبه پیوندها از روش دیتزناخر و واندرلیندن استفاده می شود. در این روش با بیرون کشیدن یک بخش اقتصادی ، اثرات پیوندی آن بر سایر بخش ها مورد بررسی قرار می گیرد. این روش پیوند پیشین را بر اساس روابط ستاندها محاسبه می کند که در نتیجه نقص روش های مشابه قبلی در برآورد پیوند مذکور برطرف می گردد. از ویژگی این روش که می تواند در تعیین بخش های کلیدی اقتصاد بکار گرفته شود ، قابلیت شناسایی اثرات نامرتبط پیوندی است به طوری که امکان تقلیل و یا حذف اثرات مذکور را فراهم می سازد. نتایج حاصل نشان می دهد که در دوره زمانی (۱۳۴۸-۷۵) اقتصاد ایران تولیدگرا نبوده و وابستگی متقابل بخش های اقتصادی نیز در این دوره کاهش یافته است. از نتایج دیگر این تحقیق نشان دادن فقدان بخش کلیدی در اقتصاد کشور در این دوره می باشد اگرچه پاره ای از زیر بخشهای صنعت نقش کلیدی در سال ۱۳۷۵ داشته است.

کلمات کلیدی: داده - ستانده ، تحلیل پیوندی ، تغییر ساختار اقتصادی ، روش استخراج فرضی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول : کلیات تحقیق	۱-۷
مقدمه	۱
۱-۱- تعریف مسأله و اهمیت موضوع	۴
۲-۱- اهداف تحقیق	۵
۳-۱- فرضیه های تحقیق	۵
۴-۱- حدود تحقیق	۵
۵-۱- روش تحقیق	۵
۱-۵-۱- معرفی بخش کلیدی	۶
۲-۵-۱- ساختار تحقیق	۶
فصل دوم : مروری بر ادبیات موضوع	۷-۷۳
بخش اول : مروری بر تئوریهای توسعه	
مقدمه	۷
۱-۲- مبانی نظری	۹
۲-۱-۱- نظریات تغییر ساختاری	۹
الف- نظریات مکتب تاریخی	۹
الف-۱- نظریه تحول اقتصادی ملل لیست	۹
الف-۲- تئوری مراحل رشد روستو	۱۰
انتقادات وارد بر نظریه روستو	۱۳
ب- سایر نظریات تغییر ساختاری	۱۴
۲-۱-۲- نظریات رشد متوازن و نامتوازن	۱۶
الف- رشد متوازن	۱۶
الف-۱- ایرادات وارد بر نظریه رشد متوازن	۱۹
ب- نظریه رشد نامتوازن	۲۰
ب-۱- استراتژی هیرشمن	۲۱
ب-۱-۱- ایرادات وارد بر نظریه رشد نامتوازن	۲۴
۲-۱-۲- نتیجه گیری	۲۶

بخش دوم : مروری بر روش های تجزیه و تحلیل

۲۸.....	مقدمه.....
۲۸.....	۲-۲-جدول داده-ستانده.....
۲۹.....	۲-۲-۱- سابقه تاریخی جدول داده-ستانده.....
۲۹.....	الف- در جهان.....
۳۱.....	ب- در ایران.....
۳۴.....	۲-۲-۲- فروض و ساختار جدول داده-ستانده.....
۳۴.....	الف- فروض جدول داده-ستانده.....
۳۵.....	ب- ساختار جدول داده-ستانده.....
۳۸.....	۲-۲-۳- ضرائب فنی داده-ستانده و معکوس ماتریس لئونتیف.....
۳۸.....	الف- ضرائب فنی داده-ستانده.....
۴۰.....	ب- معرفی معکوس ماتریس لئونتیف.....
۴۲.....	۲-۲-۴- معرفی پیوندهای پسین و پیشین.....
۴۳.....	الف- پیوندهای پسین و پیشین - جزئی (مستقیم).....
۴۳.....	الف-۱- پیوند پسین جزئی.....
۴۳.....	الف-۲- پیوند پیشین جزئی.....
۴۴.....	ب- پیوندهای پسین و پیشین کلی.....
۴۴.....	ب-۱- پیوند پسین کلی.....
۴۴.....	ب-۲- پیوند پیشین کلی.....
۴۵.....	۳- سابقه تحقیق.....
۴۵.....	۳-۱- مطالعات روش شناسی.....
۴۵.....	۳-۱-۱- روش های سنتی.....
۴۶.....	ب- روش راسموسن.....
۴۷.....	پ- روش هزاری.....
۴۷.....	پ-۱- روش هزاری a.....
۴۸.....	پ-۲- روش هزاری b.....
۴۹.....	ت- روش جونز.....
۵۱.....	۳-۱-۱-۲- نتیجه گیری اولیه.....
۵۴.....	۳-۱-۲- روش های نوین.....
۵۴.....	الف- روش استراسرت.....

۵۵	ب- روش سلا
۵۸	پ- روش پیوندی خالص
۶۲	۲-۳- مطالعات انجام شده در زمینه تحقیق
۶۲	الف- ایران
۷۰	ب- سایر کشورها
۷۴-۸۸	فصل سوم : متدولوژی تحقیق
۷۴	مقدمه
۷۵	۱-۳- تکنیک ادغام بخش ها
۷۸	۲-۳- روش تبدیل جداول به قیمت ثابت
۷۸	۱-۲-۳- تبدیل ماتریس ضرائب فنی جاری به قیمت
۷۹	۲-۲-۳- برآورد ارزش افزوده جداول داده-ستانده به قیمت ثابت
۸۰	۳-۲-۳- برآورد تولید ناخالص و تقاضای نهایی به قیمت ثابت
۸۱	۳-۳- معرفی شاخص های پیوندی پسین و پیشین
۸۱	۱-۳-۳- معرفی پیوند پسین
۸۴	۲-۳-۳- معرفی پیوند پیشین
۸۷	۳-۳-۳- شاخص های پیوندی پسین و پیشین کلی
۸۹- ۱۰۲	فصل چهارم : تجزیه و تحلیل
۸۹	مقدمه
۸۹	۱-۴- بررسی کلی وضعیت اقتصاد ایران
۹۴	۲-۴- بررسی جداول داده-ستانده همفزونی شده
	۳-۴- بررسی تغییرات ساختار اقتصاد ایران بر اساس شاخص های پیوندی پسین و پیشین کلی
۹۵	
	۴-۴- بررسی تغییرات شاخص های پیوندی پسین و پیشین در اقتصاد
۹۸	شش بخشی
۹۸	الف- پیوند پسین
۹۹	ب- پیوند پیشین
۱۰۱	۵-۴- بخش های کلیدی اقتصاد ایران در سال ۱۳۷۵
۱۰۳-۱۰۵	فصل پنجم : نتیجه گیری
۱۰۳	مقدمه
۱۰۳	۱-۵- نتایج تحقیق
۱۰۴	۲-۵- پیشنهادات

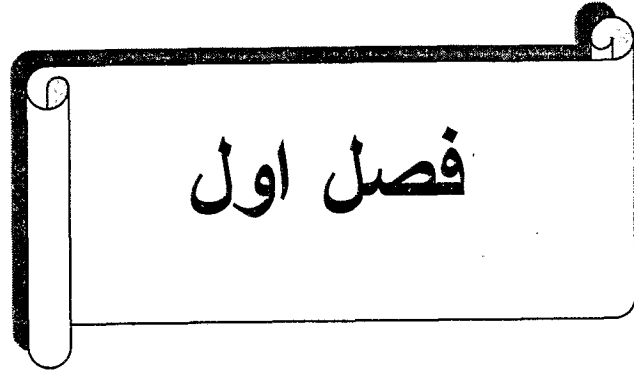
مأخذ ۱۰۶-۱۱۱
 پیوست آ-ت

فهرست جداول

جدول (ب-۱): ساختار داده - ستانده ۳۸
 جدول (الف-۱): نمایش ریاضی نواحی سه گانه ۳۹
 جدول (الف-۲): ضرایب فنی داده - ستانده ۳۹
 جدول (۱-۳): جدول داده - ستانده ۵ بخشی فرضی ۷۶
 جدول (۲-۳) جدول داده - ستانده همفزونی شده ۷۶
 جدول (۱-۱-۴): صادرات و واردات کالا و خدمات (میلیارد ریال-جاری)، واردات کالا به تفکیک کالاهای مصرفی، سرمایه ای و واسطه ای، سرمایه گذاری به تفکیک ساختمان و ماشین آلات (میلیارد ریال و به قیمت ثابت (۱۳۶۱)) و جمعیت ۹۲
 جدول (۱-۲-۴): شاخص های قیمت بخش های قیمت ثابت سال ۱۳۶۱ (ارقام به درصد) ۹۴
 جدول (۱-۳-۴) ضرایب پیوندی کلی اقتصاد ایران ۹۵
 جدول (۱-۴-۴): ضرایب پیوندی پسین ۹۹
 جدول (۲-۳-۴): ضرایب پیوندی پیشین ۹۹-۱۰۰
 جدول (۱-۵-۴): ضرایب پیوندی پسین و پیشین ۱۰۲

فهرست نمودارها

نمودار (۱-۱-۴): روند صادرات و واردات کالا ۹۳
 نمودار (۲-۱-۴) روند واردات کالا به تفکیک کالاهای واسطه‌ای، سرمایه‌ای و واسطه‌ای ۹۳
 نمودار (۱-۳-۴) روند تغییرات ضرایب پیوندی کلی ۹۸
 نمودار (۱-۴-۴) روند تغییرات ضرایب پیوندی پسین ۱۰۰
 نمودار (۲-۴-۴) روند تغییرات ضرایب پیوندی پیشین ۱۰۰

مقدمه:

در بستر تاریخ، از آغاز شکل گیری جوامع انسانی، دستیابی به رفاه، رشد، تکامل و توسعه از اهداف اصلی جوامع انسانی بوده و هنوز هم این هدفمندی نقش و تأثیر اساسی در تکامل تمدن ایفا می کند بطوری که این فرایند در طول سه قرن اخیر شتاب بیشتر و ابعاد گسترده تر، عمیق تر، نظام یافته تر و علمی تر به خود گرفته است.

عرصه مطالعات علمی توسعه به صورت محدود بعد از جنگ جهانی دوم پدیدار شد و به سرعت بر مجموعه ای از مشکلات اقتصادی کلان، به ویژه نابرابریهای بین کشورهای فقیر و غنی متمرکز شد. حاصل این مطالعات، پیدایش نظریات توسعه اقتصادی گوناگونی است که هر یک مسیری را برای رشد جوامع پیشنهاد می کنند.

در درون مطالعات توسعه نظریه رشد به عنوان یک مکتب فکری در دهه چهل و پنجاه عمومیت یافت و بعدها به تدریج به صورت وسیعتر گسترش پیدا کرد. نظریه رشد که بر اساس یک سری از مدل‌های کینزی در ایالات متحده و اروپا گسترش یافته بود، به عنوان پایه تحلیل های اقتصادی به جهان سوم انتقال یافت.

این نظریه ها به صورت مدل‌های هارود- دومار^۱ در مورد پس انداز و سرمایه گذاری، مدل روستو^۲ تحت عنوان نظریه مراحل رشد، روزنشتاین - رودان^۳ با عنوان انفجار بزرگ و مدل نورکس تحت عنوان صنعتی شدن ارایه شده است. در این دوره از نظریه توسعه، صرفاً رشد اقتصاد استنباط می شود که عوامل اجتماعی و فرهنگی نیز به عنوان تسهیل کننده تغییرات اجتماعی و ضروری جهت رشد، مطرح شد. این نظریه های رشد که ریشه های عقلانی آن به طور وسیعی در اقتصاد کینزی مطرح شده است برخی اوقات تحت عنوان کینز گرایی بین المللی بیان میشود^۴. برنامه کینزی، گسترش نقش مداخله را در توسعه جهان سوم با برنامه ریزی جامع توسعه همراه با مشارکت کمک‌های خارجی ضروری می دانند.

^۱ - Harod Domar

^۲ - Rostow

^۳ - Rosenstein- Rodan

^۴ - ستاری فر، محمد (۱۳۷۴) درآمدی بر سرمایه و توسعه، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

نظریه رشد، توسعه را به عنوان فرایند تشکیل سرمایه می داند. در این چارچوب پس انداز داخلی بایستی به سمت سرمایه گذاری تولیدی، بویژه در بخش های با بازده بالا مانند صنایع کارخانه ای سوق داده شود. البته در جایی که مشکلات بازار مانع این فرایند می شود، مداخله دولت و یا منابع خارجی ضرورت می یابد.

از زمان طلوع نظریه های رشد در مطالعات اصلی جریان توسعه، شکافی بین مکتب مداخله گرایی «کینزین های نوین» و نظریه کلاسیک نوین ایجاد شده است. نظریه اخیر به تداوم اهمیت رشد صادرات گرا و بازار، که مبتنی بر اصول مزیت های نسبی است تاکید دارد. اما نظریه های کینزی رشد، به قابلیت نظریه کلاسیک نوین برای دگرگونی اقتصاد کلان بر اساس بنیاد اقتصاد خرد در بلند مدت شک دارند که عمده انتقادات وارد بر نظریه اقتصاد کلاسیک نوین را به صورت زیر بیان می دارند:

۱- نظریه کلاسیک نوین ایستا بوده و بر تخصیص منابع تمرکز دارد، در حالیکه مشکلات مربوط به توسعه پویا بوده و بر افزایش قابلیت سرمایه گذاری منابع جهت برانگیختن پس انداز و سرمایه گذاری تاکید دارد.

۲- مدل کلاسیک نوین از پرداختن به مشکلات ساختار عمومی کشورهای توسعه غفلت دارد. از این رو باعث شکل گیری رشد و توسعه در این کشورها نمی گردد.

۳- کلاسیک های نوین توسعه مبتنی بر مزیت های نسبی در تجارت آزاد برای صنعتی شدن نوین در کشورهای در حال توسعه را نامناسب می دانند چرا که اثرات ناگوار مداخله دولت جهت حمایت از صنعتی شدن ممکن است بیشتر از منافع این مداخله باشد.

اما در درون نظریات رشد مفهوم توسعه استنباط نمی شود و این نگاه در تبیین عوامل ایجاد کننده توسعه در کشورهای در حال توسعه دچار اشتباه بزرگی شده است. این نظریات بدون توجه به اهداف انسانی و پیوند آن با ابعاد فرهنگی و اجتماعی جوامع شکل گرفته است. این در حالی است که رشد اقتصادی بایستی به عنوان یک ابزار توسعه انسانی نگریسته شود که ابتدا قادر به

^۳ -براهمن، جان (۱۳۸۱) توسعه مردم گرا، ترجمه دکتر عبدالرضا رکن الدین افنخاری و مرتضی توکلی، شرکت چاپ و نشر بازرگان صفحات ۷ و ۸.

تأمین نیازهای اساسی مردم شود و سپس در جهت ارتقاء و غنی سازی کیفیت زندگی آن شتاب بخشد.

وجود نقاط ضعف بیشمار در نظریات رشد، تحولات زیادی در نظریات توسعه پدید آمد. بر این اساس رویکرد رشد محور توسعه پویا جایگزین رویکرد های مکانیکی رشد مدارانه توسعه صنعتی شده است. به این دلیل امروزه مفاهیمی نظیر توسعه پایدار، مشارکت، سرمایه انسانی و نظایر آن در الگوهای نظری وارد شده است.

به هر حال تجربه تاریخی کشورهای توسعه یافته نشان می دهد که توسعه اقتصادی همراه با تغییرات و تحولات ساختار اقتصادی بوده است. این در حالی است که در اکثر نظریات توسعه توجه جدی به این موضوع نشده است.

پس از شکست های متعددی که برنامه های تجویزی متخصصین توسعه کشورهای توسعه یافته به کشورهای در حال توسعه داشتند، زمزمه های تجدید نظر در نظریات پدید آمد و برخی اذعان داشتند که این شکست ها بخاطر عدم توجه به ویژگیهای کشورهای در حال توسعه خصوصاً ساختارهای اقتصادی آنان می باشد.

در این خصوص بیان می دارند که در توسعه اقتصادی بمنظور از بین بردن فقر، بهبود و ارتقاء کیفیت زندگی و کاهش تفاوت های درآمدی، ضرورت تغییر ساختاری اجتناب ناپذیر به نظر می رسد. چرا که در طول چند دهه گذشته، هسته مرکزی ساختارها در کشورهای در حال توسعه بی تحرک، سرکش و رام نشدنی است. نتیجه امر تنگنا و بن بست است که مانع و بازدارنده توسعه متعادل و توزیع عادلانه ثمرات آن شده است. راه حل اساسی این منتقدین، تغییر در مناسبات تولیدی است که در تأیید نظر خویش توسعه اقتصادی کشورهای کره، تایوان، چین و مالزی را مطرح می نمایند.^۶

به عبارت دیگر شکل گیری تحولات اساسی در روابط تولیدی بخش های اقتصادی می تواند راهگشای توسعه اقتصادی باشد. اما پیش از آن بررسی تحولات ساختارهای اقتصادی می تواند در این امر کمک بسیاری نماید. به عبارت دیگر با بررسی تغییرات ساختار اقتصادی بر اساس روابط

^۶ - دیوب، اس، سی (۱۳۷۷)، نوسازی و توسعه در جستجوی قالبهای بدیل، ترجمه دکتر سید احمد موثقی، نشر قومس صفحات ۱۲۴-۱۲۱.

تولیدی، می تواند در شناسایی جهت گیری بخش های اقتصادی به سوی توسعه راهنمای مناسبی باشد.

۱-۱- تعریف مسأله و اهمیت موضوع

تجربیات تاریخی توسعه اقتصادی کشورهای توسعه یافته نشان می دهد که توسعه اقتصادی در این کشورها همراه با تحولات ساختارهای اقتصادی بوده است. اگر چه تحولات ظاهری در ساختارهای اقتصادی نظیر تحول در ترکیب تقاضا، تولید و اشتغال دیده می شود ولیکن تحولات دیگری مانند تحول در ارتباطات بخش ها نیز وجود دارد به طوری که با تغییر مناسبات سنتی، روابط تولیدی جدیدی شکل گرفته است که در این ارتباط اقتصاد سنتی مبتنی بر کشاورزی به مسلط شدن بخش صنعت در عرصه جدید اقتصاد انجامیده است. این تحول در تأمین نهاده (پیوند پسین) و تولید محصول (پیوند پیشین) بخش ها می باشد که در نتیجه این تحول (افزایش ارتباطات بخش های اقتصادی) موجبات توسعه اقتصاد فراهم شده است. بر اساس نتایج مطالعات، این ارتباطات به گونه ای تغییر یافته است که امروزه بخش صنعت به لحاظ تأمین نهاده (پیوند پسین) از تولیدات داخل و تولید محصول (پیوند پیشین) برای سایر بخشها پیوند گسترده ای با دیگر بخش های اقتصادی برقرار نموده است.

با توجه به مطالب فوق، به نظر می رسد، به منظور درک تحولات بخش های اقتصادی به سوی توسعه و پیشرفت، بررسی تحولات پیوند های اقتصادی مذکور، راهنمای مناسبی باشد. با بررسی روند پیوندهای مذکور، جهت گیری بخش های اقتصادی به سوی توسعه نمایان می شود. همچنین براین اساس، بمنظور برنامه ریزی رشد و توسعه بلقوه اقتصاد نحوه تخصیص منابع اهمیت خاصی می یابد که در این خصوص با شناسایی بخش های اقتصادی که کلیدی تلقی می شوند، تخصیص منابع امکان پذیر می شود. به این ترتیب از آنجا که این پیوند ها بر اساس جدول داده-ستانده قابل محاسبه می باشند، این تحقیق بر آنست تحولات ساختار اقتصاد ایران را بر اساس پیوندهای پسین و پیشین مورد بررسی قرار دهد. همچنین بر اساس شاخص های مذکور بخش های کلیدی که در طول

دوره زمانی مطالعه شده دارای پیوندهای پسین و پیشین بزرگتر از واحد بوده اند، مورد شناسایی قرار می گیرند.

۱-۲- اهداف تحقیق

این تحقیق اهداف ذیل را دنبال می کند :

- ۱- مطالعه تغییرات ساختار اقتصاد ایران با استفاده از تغییرات شاخصهای پیوندی حاصل از جدولهای سالهای ۱۳۴۸، ۱۳۵۲، ۱۳۶۵، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۵.
- ۲- شناسایی بخش های کلیدی اقتصاد ایران با استفاده از شاخصهای پیوندی بر اساس جدولهای فوق.

۱-۳- فرضیه های تحقیق

- در این تحقیق سه فرضیه به شرح زیر مورد مطالعه قرار می گیرد:
- ۱- آیا ساختار اقتصاد ایران تولید گرا شده است؟
 - ۲- آیا وابستگی متقابل بخشهای اقتصادی ایران افزایش یافته است؟
 - ۳- بخشهای کلیدی اقتصاد ایران کدامند؟

۱-۴- حدود تحقیق

این تحقیق جدولهای آماری سالهای ۱۳۴۸، ۱۳۵۲، ۱۳۶۵ و نیمه آماری سال ۱۳۷۰ و همچنین جدول غیر آماری سال ۱۳۷۵ را برای مطالعه اقتصاد ایران مورد استفاده قرار می دهد.

۱-۵- روش تحقیق

این تحقیق به تحلیل شاخص های پیوندی حاصل از ضرایب جدول داده- ستانده می پردازد. روش تحقیق کتابخانه ای بوده و آمار و اطلاعات مورد نیاز از آمارنامه ها و